

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Dr Janusz Świniarski

MORALNOŚĆ I ETYKA

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

S/3399

05-003399-007-0

Zeszyty Studenckie

Etyka

Zeszyt 1

WARSZAWA 1997

53613

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Zaoczne Studia Zarządzania i Marketingu

**Zeszyty Studenckie
Etyka
Zeszyt 1**

Dr Janusz Świniarski

MORALNOŚĆ I ETYKA

Warszawa

1997

Redaktor
mgr Jerzy Wajs

Redaktor techniczny
Beata Klarowska

© Wszelkie prawa zastrzeżone

Druk AON nr 215/WW

Spis treści

1. Etyka jako: dział filozofii, filozofia praktyczna, filozofia moralności, nauka o moralności, samodzielna dyscyplina naukowa (filozoficzna), prakseologia i wreszcie dyscyplina filozoficzna	5
2. Działy etyki jako dyscypliny filozoficznej	7
3. Etyka normatywna - czyli właściwa	9
4. Etyka opisowa - czyli etologia	14
5. Metaetyka - czyli etyka krytyczna lub filozofia moralności	15
6. Przedmiot etyki i jej definicje	22
7. Podstawowe kategorie etyczne	24
8. Moralność jako etyka, obyczaj i zwyczaj, faktyczna postawa i przekonanie ludzkie, przedmiot nauki o moralności	31
Literatura	33

1. Etyka jako: dział filozofii, filozofia praktyczna, filozofia moralności, nauka o moralności, samodzielna dyscyplina naukowa (filozoficzna), prakseologia i wreszcie dyscyplina filozoficzna

Termin „etyka” wprowadził Arystoteles na oznaczenie części tzw. filozofii praktycznej, która obok etyki zawierała także estetykę i politykę. W starożytności etykę sytuowano jako dział filozofii. I tak np. stoicy greccy wyróżniali w filozofii cztery działy: fizykę (wiedzę o przyrodzie), logikę, etykę (wiedzę o tym, co dobre i złe, cnotach i wadach ludzkiego życia), estetykę (wiedzę o pięknie i jego zaprzeczeniu - brzydocie). Dziś za działy podstawowe filozofii uważa się: historię filozofii, ontologię (naukę o bycie, wszelkim istnieniu), epistemologię (naukę o wiedzy). Nadto wyróżnia się wiele działów szczegółowych filozofii, zwanych również działami przedmiotowymi, takich jak filozofia człowieka (której przedmiotem jest człowiek, jego byt, istnienie i natura), filozofia społeczna (której przedmiotem jest byt społeczny), filozofia techniki (której przedmiotem są byty techniki, stworzony przez człowieka „świat bytów techniki”), filozofia bezpieczeństwa i wiele innych. Są i tacy, którzy wśród działów szczegółowych filozofii umiejscawiają etykę lub filozofię moralności. Jednak bardziej powszechne jest sytuowanie etyki jako samodzielnego działu nauki, chociaż wśród nauk filozoficznych.

Sytuowanie etyki jako samodzielnej nauki jest związane z manierami scientystyczno-pozytywistycznymi, które deprecjonowały filozofię. Manier te nakładały się na intensywny proces „odpączkowywania” od filozofii wielu nauk szczegółowych, których przedmiotem stawał się już nie byt, pojmowany i analizowany całościowo, lecz części i fragmenty bytu. Etyka w obrębie scientystyczno-pozytywistycznego paradygmatu stała się nauką o moralności, którą określano także etyką naukową, dlatego, że uprawiano ją jako naukę opisowo-wyjaśniającą zachowania ludzi, ich moralność bez

jej wartościowania, krytykowania i apologetyzowania. W tym paradygmacie starano się zastępować starożytny termin „etyka” terminem „etologia”, definiowanej jako etyka naukowa. W Polsce popularyzował ten termin (etologia) Julian Ochorowicz. Terminem tym posługiwał się wcześniej J.S. Mill, dla oznaczenia nauki o „tworzeniu charakteru narodowego”, i Wundt, dla określenia „nauki o faktach moralnych”.

Etologia ma dziś dwa znaczenia: od roku 1910 jest działem zoologii zajmującym się zachowaniem zwierząt; jest działem etyki - również współczesnej - który jest nazywany częściej etyką deskryptywną lub opisową - etyka opisująco-wyjaśniająca.

Po okresie fascynacji scientyzmem, rozwój etyki poszedł w kierunku poszerzania jej obszaru, którym ostatecznie, obok etyki deskryptywnej, jest również etyka normatywna i metaetyka. Ostatnio zaś coraz więcej jest zwolenników łączenia zakresu znaczeniowego etyki jako nauki o rzeczywistym (normatywnym i realnym) zachowaniu się ludzi, ich czynach (dzielnych) i działaniu (dzielnym) z prakseologią (gr. praxis - czyn, działanie) jako - definiowaną powszechnie za Tadeuszem Kotarbińskim - ogólną teorią sprawnego (w starożytności dzielnego) działania.

Wszelako słowo „etyka” dla Arystotelesa znaczyło ogólną wiedzę o działaniu człowieka, najlepszym działaniu i jego celach oraz miarach, którymi się je ocenia. Prakseologia zaś - dla T. Kotarbińskiego - znaczyła wiedzę o sprawnym działaniu, która na dalszy plan odsuwała skrupuły etyczne, owe miary i oceny. Niemniej później drogi myśli Kotarbińskiego pobięły ku etyce niezależnej - etyce ideału „spolegliwego człowieka”, czyli człowieka zawsze „życzliwego”. A ideał ten nie był już ideałem człowieka ze wszechmiar sprawnego, lecz efektywnego.

Dziś odchodzi się od określania etyki jako nauki w rozumieniu scientystyczno-pozytywistycznym, na rzecz jej pojmowania jako dyscypliny filozoficznej. Już nie jest ona tylko etyką opisową, abstrahującą od wartościowania i postulowania. Jest natomiast etyką opisową, etyką normatywną i metaetyką - czy jak rzecz ujął Roman Ingarden - jest najważniejszym obok

estetyki działem filozofii praktycznej i składa się z trzech różnych i związanych ze sobą działów stanowiących przez: etykę teoretyczną, etykę normatywną i etykę stosowaną, czyli technologię etyki.

2. Działy etyki jako dyscypliny filozoficznej

Kształtowana przez wieki refleksja etyczna i jej zakres jako dyscypliny filozoficznej, sprowadzany jest dziś zasadniczo do trzech części i działów lub dwóch wielkich działów. Rozróżnienie trzech części i działów jest dokonywane ze względu na sposób podejścia do przedmiotu etyki - tego co dobre i złe, wartościowe i antywartościowe w ludzkich przyzwyczajeniach kształtujących obyczaje i zwyczaje oraz zachowania moralne. Z kolei rozróżnienie dwóch wielkich działów etyki jest dokonywane tradycyjnie w ramach etyki normatywnej (zwanej również etyką właściwą), ze względu na ogólność lub szczegółowość podejmowanych problemów moralnych i uzasadnień głoszonych dyrektyw, norm i zaleceń.

Te trzy części i działy są następujące:

1) **etyka normatywna** - zwana też etyką właściwą - wartościuje, postuluje i argumentuje jak być powinno;

2) **etyka opisowa** - zwana też deskryptywną - opisuje i wyjaśnia, jakie są lub były obyczaje, zwyczaje i zachowania moralne;

3) **metaetyka** - zwana też teorią moralności lub etyką teoretyczną (pojawiała się w drugiej połowie XX w.) - skupia swe zainteresowania na swoistej epistemologii etycznej, analizuje w sposób filozoficzno-metodologiczny normy i oceny moralne.

Z kolei dwa wielkie działy etyki są różnicowane tradycyjnie przede wszystkim w myśli chrześcijańskiej etyki normatywnej. Są to następujące działy (etyki normatywnej):

1) **etyka ogólna** (filozoficzna refleksja nad podstawami etyki: cel, dobro, powinność, sumienie, odpowiedzialność);

2) etyka szczegółowa (formuluje praktyczne wskazania skierowane na typowe sytuacje spotykające ludzi), która jest jednocześnie dzielona na etykę indywidualną (normuje życie jednostek ludzkich, osób) oraz etykę społeczną (jej adresatem jest społeczna sfera życia ludzi).

Wskazane ze względu na sposób podejścia do przedmiotu etyki jej działy, przedstawia schemat 1.

Schemat 1

Działy etyki - ich przedmioty i podstawowe pytania

E t y k a		
Przedmiot	Działy	Pytania
Cnota, zalety i wady, wartości i normy	M e t a e t y k a	Dlaczego tak być powinno i dlaczego tak jest?
Obyczaje, zwyczaje i zachowania oraz działania moralne - funkcjonujące normy moralne	D e s k r y p t y w n a (historia, psychologia i socjologia moralności)	Jak jest lub jak było?
Dobro i zło, dobro najwyższe - postulowane normy etyczne	N o r m a t y w n a (ogólna) ..... (szczegółowa: indywidualna i społeczna)	Jak być powinno?

3. Etyka normatywna - czyli właściwa

Etyka normatywna zajmuje się aksjologią (nauka o wartościach) moralności i deontologią moralną, czyli obowiązkami i powinnościami moralnymi. Konstruuje ona systemy moralne takie, które się powinny odnosić do moralności w myśl założeń etyków. Najczęściej systemy etyczne wskazują:

- cel wyrażany w **dobru najwyższym**;
- **pozytywne powinności** z tym dobrem związane, a wyrażane w cnotach i zaletach wspomagających cel;
- **negatywne powinności** (ostrzeżenia i nakazy) wyrażane w wadach i zabranianych zachowaniach oraz działaniach moralnych;
- **odpowiedzialność** za dobre i złe postępowanie moralne.

Etyka normatywna przywiązuje szczególną wagę do wartościowania moralności - tego co dobre i złe, wartościowe i antywartościowe, zalecane i wadliwe. Wartościowanie to jest podstawą wyróżniania dobra najwyższego i osnową systemów etycznych. Systemy etyczne różnią się przede wszystkim wskazaniem owego dobra najwyższego.

Dobro jest w etyce i jej systemach tym, co pożądane i stanowi wartość pozytywną dla człowieka, który się stara o jego pozyskanie i osiągnięcie. Każdy człowiek dąży ku dobru, które jest doskonałością polegającą na tym, że daje człowiekowi np. szczęście - jak przekonywał Arystoteles w *Etyce nikomachejskiej*. Ale owo *dobro* - napisał on - *nie jest niczym wspólnym {ani} podpadającym pod jedną ideę* [Ks. I, 1096b, s.85]. Dobro to jest różnie definiowane. Stąd w myśli etycznej rozróżnia się rozmaite rodzaje dobra oraz różnie się je dzieli. Między innymi rozróżnia się dobro:

- samoistne (życie, którego natura polega na dążeniu ku - jak przekonywał Arystoteles - szczęściu osiąganym przez samowystarczalność, (*autarkię* - gr. *autarkeia* - samowystarczalność, niezależność od świata zewnętrznego, ludzi i rzeczy);
- rewerentystyczne (część dla życia);

- hedoniczne (rozkosz, przyjemność);
- witalne (żywołność);
- użytkarne i instrumentalne (korzyść i pożytek oraz skuteczność);
- moralne (brak wyrzutów sumienia);
- estetyczne (harmonia i piękno);
- poznawcze (prawda);
- religijne (świętość).

Stosuje się też podział dobra na:

- materialne i duchowe;
- naturalne i kulturowe (cywilizacyjne);
- ekonomiczne i wolne.

Szczególną jednak rolę w etyce spełnia dobro najwyższe, zwane również z łac. *sumum bonum* (suma wszelkich dóbr, ich uogólnienie i jakieś uwspólnienie), któremu są podporządkowane wszelkie inne dobra. Ono stanowi wierzchołek normatywnych systemów etycznych. Wszystkie zaś inne dobra, podporządkowane dobru najwyższemu, są sytuowane jako dobra i cnoty instrumentalne, poświęcane na rzecz *sumum bonum*. Stąd też dobro najwyższe jest kryterium tworzenia i określania głównych kierunków etycznych - w rzeczy samej określa kierunki etyki normatywnej, zwane również doktrynami etycznymi.

Stosując kryterium dobra najwyższego najczęściej się wyróżnia osiem głównych kierunków (doktryn) etycznych:

1) **eudajmonizm** (gr. *eudaimon* - szczęśliwy; *eu* - dobry; *daimonion*, *demon* - istota) - doktryna etyczna uznająca za najwyższą wartość szczęście osobiste lub społeczne, a dążenie do szczęścia za główny motyw postępowania. Istota natury duchowej usytuowana między człowiekiem a bóstwem, dla Sokratesa duch opiekuńczy, swoisty głos sumienia moralnego;

2) **hedonizm** (gr. *hedone* - rozkosz) - doktryna etyczna uznająca przyjemność (rozkosz) - przyjemność raczej o charakterze zmysłowym, a nie intelektualnym - bądź unikanie przykrości za najwyższe lub jedyne dobro, cel życia i naczelną motyw ludzkiego postępowania;

3) **perfekcjonizm** (łac. *perfectionis* - doskonałość) - stanowisko etyczne, według którego najwyższym dobrem moralnym jest doskonałość osobista:

4) **rygoryzm** zwany również **deontologizmem** (gr. *deon* - obowiązek i powinność, *to co niezbędne i konieczne*, *logos* - słowo, nauka). Tutaj dobrem najwyższym jest czynić zadość nakazom i zakazom właściwego autorytetu moralnego;

5) **utilitaryzm** (łac. *utilitas* - korzyść, użyteczność, pożytek, dobro) - doktryna etyczna rozpowszechniona w XVIII i XIX w. głosząca, że pożytek jednostki lub społeczeństwa powinien stanowić najwyższy cel moralny postępowania ludzi, zakładająca, że dążenie do dobra własnego sprzyja pomnożeniu dobra społecznego:

6) **ewolucjonizm** (łac. *evolutio* - rozwinięcie) - teoria stopniowego rozwoju głosząca, że rozwój społeczny ma charakter ciągły, stopniowy i jednokierunkowy, polegający na różnicowaniu się elementów, ich coraz ściślejszym powiązaniu oraz coraz większym uporządkowaniu.

Dobrem najwyższym jest tutaj doskonalenie się życia mocą natury, jego ewolucja biegnąca ku doskonałości osiągniętej najwyższy poziom w życiu ludzkim:

7) **rewerentyzm** (łac. *reverentia* - szacunek, poważanie, uszanowanie) - zwany również ekoetyką lub filozofią żyjącą. Tutaj dobrem najwyższym jest doskonalenie życia ludzkiego mocą twórczej działalności człowieka zgodnej z logiką świata wywodzoną z kosmologii:

8) **teocentryzm** (gr. *theos* - Bóg; *kentron* - punkt środkowy) zwany również **personalizmem** (łac. *personalis* - osobisty) - kierunek oparty na założeniu, że najwyższą wartością świata stworzonego przez Boga jest osoba, pojęta jako byt natury duchowej, obdarzony samoświadomością i wolą.

Dobrem najwyższym jest tutaj osoba ludzka (*persona*) jako istota integralnej jedności duchowo-cieleśnej, byt stworzony przez Boga.

Zło z kolei jest tym, co niepożądane i dezaprobowane moralnie, wartość negatywna moralnie lub wręcz brak wartości i zaprzeczenie dobra. Zjawia się ono jako wada lub niedostatek dobra (zalet i cnót). Istnienie zła jest wiązane przez etyków z:

- naturą świata (dualizm etyczny, np. Artura Schopenhauera);
- stanem niewiedzy (indyjska etyka, Sokrates, Platon, oświecenie);
- cierpieniem (Epikur);
- niezgodnością postaw z rozumem świata (stoicy);
- niestosowaniem w działaniu właściwej człowiekowi średniej miary - cnoty (wg Arystotelesa);
- nieszczęściem;
- konformizmem (Fryderyk Nietzsche, egzystencjalizm, postmodernizm);
- wolną wolą człowieka niepodporządkowującą się woli Boga - grzechem;
- egoistyczną naturą człowieka i nieposzanowaniem życia, przede wszystkim innych ludzi;
- zaprzeczającą naturze kulturą, cywilizacją i postępem naukowo-technicznym.

Dobro i zło są podstawowymi kategoriami etyki normatywnej. Etyka ta stara się odpowiadać na pytanie o to, co ludzie powinni uważać za dobre, wartościowe i wskazane, aby przyjmując to, ich zachowania i działania były pozytywne moralnie - dobre i cnotliwe. Odpowiedzi na to pytanie udziela etyka w obrębie siedmiu dziedzin - aspektów etyki normatywnej. a mianowicie:

- 1) aksjologii (*gr. aksios - godny, cenny; logos - słowo, nauka*);
- 2) perfekcjonistyki;
- 3) felicytologii (*łac. felix, felicia - szczęśliwy; dosłownie: nauka o szczęściu*);
- 4) prakseologii (*gr. praxis - czyn, działanie, skutek, efekt*);
- 5) biotechniki (*gr. bios - życie, techne - sztuka; dosłownie: sztuka życia*);

- 6) deontologii (*gr. deon - obowiązek, powinność + logos*);
- 7) etyki społecznej.

Aksjologia etyczna zajmuje się wartościowaniem moralnym (dobro - zło, cnota - wada, wartość - antywartość) i klasyfikacją dóbr moralnych oraz ich hierarchizacją.

Perfekcjonistyka etyczna jest dziedziną podejmującą problemy doskonałości osobistej człowieka, wzorów osobowych i ideałów etycznych. Rzecz między innymi w wyrabianiu takich cnót, które czynią człowieka doskonałym etycznie, perfekcjonistą moralnym i człowiekiem dobrym moralnie.

Felicytologia etyczna zajmuje się problemami możliwości i sposobów osiągania szczęścia osobistego, eliminowaniem i unikaniem tego, co szczęściem nie jest, np. różnego rodzaju cierpień moralnych.

Prakseologia etyczna miała swoich zwolenników już w starożytności i jest wiedzą o skutecznym działaniu - działaniu osiągania danego dobra, np. szczęścia lub przyjemności. Dziś prakseologia jest samodzielną nauką o każdym skutecznym działaniu, moralnym i niemoralnym, budzącym skrupuły etyczne lub nie.

Biotechnika zajmuje się dostarczaniem wiedzy i umiejętności oraz technik życia moralnego. Dostarcza ona wskazówek, jak żyć w szczęściu i nieszczęściu, w sytuacjach powodzenia i niepowodzenia, jak radzić sobie w chorobie, starości i z przeciwnościami losu.

Deontologia traktuje o obowiązkach moralnych, określa co decyduje o wartości moralnej czynu (intencja) i jego skutkach oraz czego wymaga taki czyn. Podejmuje ona problemy kodeksów zawodowych - etyk zawodowych, które są adresowane do grup społecznych realizujących swe role w formie powołania, służby i poświęcenia oraz codziennej ofiarności.

Etyka społeczna podejmuje problemy dążeń i aspiracji jednostek ludzkich, osób i ludzi w powiązaniu z innymi grupami społecznymi, ich współżyciem i współbyciem.

4. Etyka opisowa - czyli etologia

Etyka opisowa - zwana również deskryptywną lub etologią - jest nauką o moralności, normach moralnych, które funkcjonują lub funkcjonowały w życiu społeczności ludzkich. Rozwinęła się ona dynamicznie w czasach pozytywizmu. Miała ona nieklamane ambicje stać się całą etyką - etyką naukową. Dziś rozwija ona trzy dziedziny analiz moralności: 1) psychologię moralności; 2) socjologię moralności; 3) historię moralności.

Psychologia moralności bada moralność od strony wewnętrznej - podmiotowej. Socjologia moralności bada moralność od strony zewnętrznej (poza psychicznej), społecznej i relacji międzyludzkich. I wreszcie historia moralności opisuje i wyjaśnia jaka była moralność.

Psychologia moralności jest jednocześnie dziedziną psychologii stosowanej, która się zajmuje psychicznymi uwarunkowaniami zachowań i działań moralnych jednostek i grup społecznych. Docieka ona również genety i prawidłowości rozwoju moralnego sfery osobowości, jej cech, postaw moralnych i sumienia. Interesuje się nadto człowiekiem jako istotą, u której reguły i normy moralne wywołują pewne procesy emocjonalno-motywacyjne.

Socjologia moralności interesuje się społecznymi uwarunkowaniami zachowań i działań ludzkich. Rozwinęła się ona za sprawą postulatów Emila Durkheima zrazu uprawiania „fizyki obyczajów”, a później „nauki o obyczajach”, by ostatecznie przybrać postać socjologii moralności lub nauki o moralności. W Polsce duży wkład w dzieło rozwoju socjologii moralności wniosła Maria Ossowska, autorka prac: „Podstawy nauki o moralności” i „Socjologia moralności”. Dla niej socjologia moralności bada: czynniki kształtujące moralność grup społecznych, funkcjonowanie norm w życiu społecznym i metody oraz teorie badania i wyjaśniania zjawisk społecznych.

Historia moralności interesuje się normami moralnymi, które istniały i istnieją, poszukuje jakiejś logiki w ich przeobrażeniach i zmianach. Swoimi zainteresowaniami i wnioskami skłania się ku metaetyce, ogólnej teorii moralności lub filozofii moralności.

5. Metaetyka - czyli etyka krytyczna lub filozofia moralności

Metaetyka (*gr. meta - po, poza; ethos - obyczaj, zwyczaj*) - inaczej teoria etyki, etyka krytyczna lub filozofia moralności - zajmuje się filozoficzną analizą norm i ocen moralnych, ich logiką i uzasadnieniem. Zajmuje się głównie wartościami etycznymi w ogóle, ich swoistością, hierarchią i sposobami poznawania. Tradycyjnie przyjmuje się, że wartość etyczna wypływa z bytu i jest wyrażana w dobru stanowionym przez to, co przyjęto nazywać cnotą - działaniem dzielnym, właściwym, słusznym i wartościowym. Cnota, czyli arete (*gr. arete - cnota, dzielność etyczna, doskonałość moralna*), od sofistów i Sokratesa utrwaliła swój zakres znaczeniowy jako sprawność, duchowość i doskonałość moralna człowieka. Jest ona zdolnością, czy - jak nazwał Arystoteles - predyspozycją i gotowością do realizacji w praktyce czynów moralnie pozytywnych. Rozważania nad cnotą, jej podstawami, wyróżnikami, poszczególnymi typami oraz relacje między nimi legły u podstaw aretologii - wyróżnianej już w starożytności wiedzy o istocie i rodzajach cnót oraz ich wzajemnym powiązaniu. Aretologia więc to swoista ontologia etyczna.

W określaniu cnoty pojmowanej jako takiej trwałej dyspozycji człowieka, dzięki której staje się on etycznie dobry i dobrze postępuje moralnie, działa i czyni, ukształtowały się dwa podejścia: platońskie i arystotelesowskie. Tradycja platońska rozróżnia dobro i zło, cnoty i wady, zalety i ulomności, wartości i antywartości. Tradycja zaś arystotelesowska akcentuje dobro, cnoty, zalety i wartości. W tradycji platońskiej każdej cnotcie przeciwstawiana jest wada, w arystotelesowskiej zaś wskazuje się na cnotę jako „umiar pomiędzy nadmiarem i niedostatkiem”. Są to przeto tradycje z jednej strony konstruowania wartości pozytywnych i wartości negatywnych, z drugiej zaś wskazywania wartości pozytywnych - cnót jako złotych środków właśnie: jako umiarów pomiędzy nadmiarem czegoś i niedostatkiem czegoś innego.

Cnoty i przeciwstawiane im wady są w tradycji platońskiej wywodzone z części duszy stanowiącej naturę człowieka. Części te są następujące: rozumna, popędliwa (emocjonalna) i pożądliva. Cnotami zaś są: części rozumnej - rozsądek; popędliwej - łagodność i męstwo; pożądlivej duszy - umiarkowanie i opanowanie. Natomiast cnotami funkcjonalnymi całej duszy i natury człowieka sprawiedliwość, szczodrość i duma. Przeciwstawiane tym cnotom wady są następujące: nierozwaga, zapalczliwość i tchórzostwo, rozwiązłość i nieopanowanie, niesprawiedliwość i chciwość oraz małoduszność.

Platon w dialogu *Państwo* [427 i n.] wymienia następujące cztery cnoty naczelne: 1) mądrość, 2) męstwo; 3) rozwaga; 4) sprawiedliwość.

Określanie cnót i wad w tradycji platońskiej jest przedstawione na schemacie 2.

Schemat 2

Cnoty i wady tradycji platońskiej i ich wywodzenie

Części duszy (natury człowieka)	Cnoty	Wady
Rozumna	1) rozsądek (rozwaga roztropność <u>mądrość</u>) ^{xv}	nierozwaga
Popędliwa	2) <u>męstwo</u> 3) łagodność	tchórzostwo zapalczliwość
Pożądliva	4) umiarkowanie 5) opanowanie (<u>rozwaga</u>)	rozwiązłość nieopanowanie
Całość duszy	6) <u>sprawiedliwość</u> 7) szczodrość 8) duma	niesprawiedliwość chciwość małoduszność

^{xv} Podkreślone cnoty są wymieniane przez Platona w dialogu *Państwo* [427 i n.], natomiast wszystkie wymienione cnoty i wady zostały zestawione ponadto z dialogów teozoficznych: *Fajdros* [249 i n.] i *Timajos* [69 A i n.].

Dla Arystotelesa cnoty, czyli zalety etyczne nie są czymś wrodzonym i dającym się wywieść z natury człowieka, jego duszy o stałych częściach, lecz są następstwem przyzwyczajenia. *Przyzwyczajenie jest przyczyną cnoty!* Znaczący to dla niego, że cnota nie powstaje i nie rozwija się dzięki nauczaniu lub przekonywaniu. Cnota po prostu jest skutkiem życia i działania, które zmierza do szczęścia i jest zawsze jakimś współzyciem. Szczęście zaś - pojmowane przez Arystotelesa eudajmonicznie - jest - jak napisał w *Etyce nikomachejskiej* - kompromisem i umiarem pomiędzy nadmiarem charakterystycznego dla pospółstwa starania o rozkosze i przyjemności zmysłowe oraz używaniem i niedostatkiem charakterystycznego dla mędrców wpadania w teoretyczną kontemplację. Jest przeto szczęście „złotym środkiem” pomiędzy popędami zmysłowymi i wymogami rozumu. Dziś szczęście jest definiowane raczej jako subiektywne przeżycie psychologiczne, które się charakteryzuje ogólnym zadowoleniem, błogością i niekiedy ekstazą czy euforią. Jest ono nadto związane zarówno z krótkotrwałym momentem uniesienia, jak i stanem zadowolenia z części lub całości życia.

W pojmowaniu arystotelesowskim szczęście jest tym, co wyrasta z uwspólnienia potrzeb zmysłowych (przyjemności, używania i zadowolenia) i wymogów rozumu wiążących je z realizacją dobra najwyższego. Jednakże ów nadmiar i niedostatek, jednostronność dążeń ku przyjemności i euforii albo kontemplacji rozumowej są wadami. Dopiero kompromis i umiar nazywany „złotym środkiem” między wadami określa cnotę. Umiar ten najlepiej daje realizować w życiu aktywnym społecznie czy - jak napisał Arystoteles - w „działalności obywatelskiej”.

Cnota jest w opozycji do co najmniej dwóch wad, zaprzecza wadom, których konsekwencją jest zło moralne. Wśród cnót, które wymienia Arystoteles znajdują się takie, jak: łagodność, męstwo, wstyd, umiarkowanie, oburzenie, sprawiedliwość, hojność, szczerłość, przyjaźń, godność, odporność, wielkoduszność, rozsądek, zyczliwość i inne. Sposób określania tych cnót w tradycji arystotelesowskiej przedstawia schemat 3.

**Cnoty i wady oraz ich wywodzenie w tradycji
Arystotelesowskiej (wg wykazu z *Etyki eudemejskiej*)**

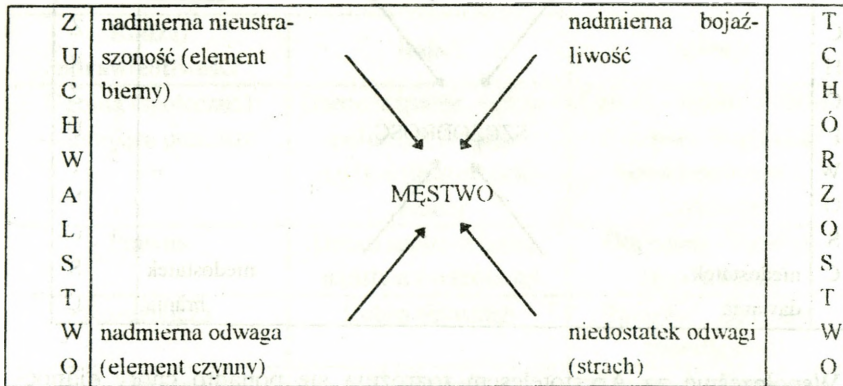
Nadmiar	Cnota*	Niedostatek (brak)
porywczość zuchwałość	łagodność męstwo	nieczułość tchórzostwo (strach)
bezwstyd nieumiarkowanie (przyjemność)	wstyd umiarkowanie	skrajna nieśmiałość niewrażliwość na przy- jemności (przykrość)
zawiść (radość z cudze- go nieszczęścia)	oburzenie	(przykrość z cudzego nieszczęścia)
zysk rozzutność	sprawiedliwość hojność	strata sknerstwo (chciwość)
chелpliwość pochlebstwo służalczość (zarozumiałość)	szczerłość przyjaźń godność	udawana głupota wrogość zarozumiałość (służalczość)
zbytek próżność marnotrawstwo (zbytek)	odporność wielkoduszność szczodrość	surowość małoduszność skąpstwo (sknerstwo)
przebiegłość (pochlebstwo) (błazeństwo)	rozsądek (życzliwość) (taktowny dowcip)	głupkowatość (nienawiść) (nieokrzesałość w żartach)

* W nawiasach są wartości, które są wymieniane w tekstach: *Etyki wielkiej* [Ks. I, rozdz. 30-34] i *Etyki nikomachejskiej* [Ks. II, rozdz. 9 do Ks. V]. Wykaz bez wartości w nawiasach jest zaczerpnięty z *Etyki eudajmejskiej* [Ks. II, 1221 a, s. 421]

Niektóre choćy Arystoteles definiuje w sposób bardziej zawily, który daje się ująć w następujące schematy:

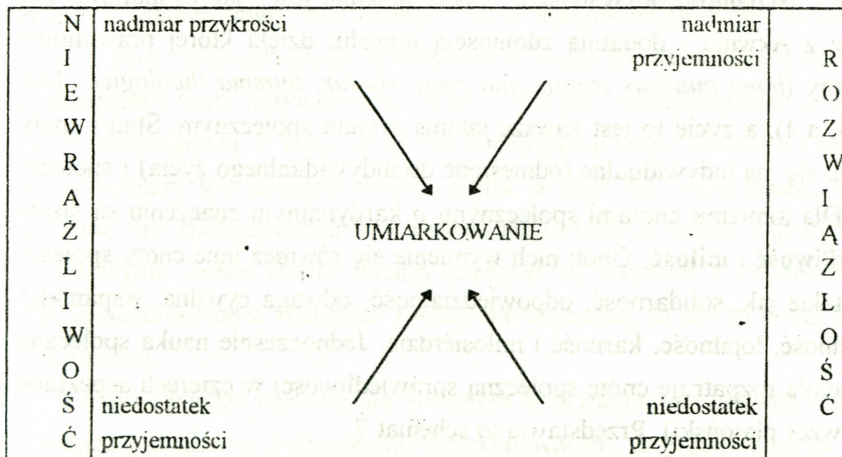
Schemat 4

Definicja wąska

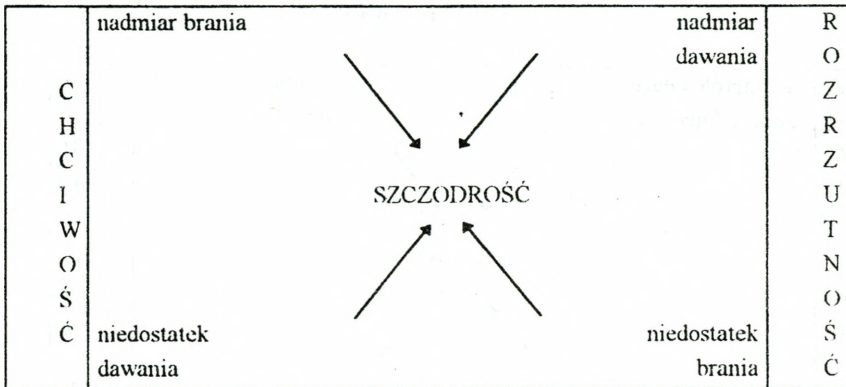

Schemat 5

Definicja umiarkowana

Definicja szczodrości

Współcześnie za Arystotelesem rozróżnia się ponadto cnoty dianoetyczne (*gr. dianoie - rozum, świadomość, myśl*) i cnoty etyczne. Cnoty dianoetyczne, czyli intelektualne są związane z mądrością praktyczną. Stanowią one przez mądrość i rozsądek. Cnoty etyczne zaś są związane z mądrością życiową. Stanowią one przez zasady współżycia społecznego, „działalność obywatelską”. Cnota bowiem jest - jak to ujął św. Tomasz z Akwinu - dodatnią zdolnością umysłu, dzięki której prawidłowo żyjemy (*bone qualitas mentis qua recte vivitur, Summa theologica, I-II, q.55, a.4*), a życie to jest zawsze jakimś życiem społecznym. Stąd i cnoty dzieli się na indywidualne (odniesione do indywidualnego życia) i społeczne. Dla tomizmu cnotami społecznymi o kardynalnym znaczeniu są **sprawiedliwość** i **miłość**. Obok nich wymienia się również inne cnoty społeczne, takie jak: solidarność, odpowiedzialność, odwaga cywilna, wspaniałość, lojalność, karność i miłosierdzie. Jednocześnie nauka społeczna Kościoła rozpatruje cnotę społeczną sprawiedliwości w czterech aspektach (na wzór platoński). Przedstawia to schemat 7.

**Cnota społeczna sprawiedliwości w nauce społecznej
Kościoła**

Rodzaj sprawiedliwości	Dobro	Relacje
Ogólna (społeczna) - sumująca poniższe	Dobro wspólne, ogólnospołeczne, i ogólnoludzkie (bonum commune)	Ludzie - Społeczeństwo. Państwo, Wspólnota Międzynarodowa. Ludzkość
Prawna	Dobro społeczeństwa. państwa i wspólnoty	Obywatel - Państwo (powinności)
Rozdzielcza	Dobro obywateli	Państwo - Obywatel (bonificjów)
Wymienna (równoważna)	Dobro osób	Człowiek - Człowiek Osoba - Osoba

Ważnym zagadnieniem metaetycznym są źródła wiedzy o cnotach. Ze względu na nie rozróżnia się etykę autonomiczną (*gr. autos - sam, autonomos - samorządowy, niezależny*) i etykę heteronomiczną (*gr. heteros - inny, nomos - prawo*). Etyka autonomiczna wiąże źródła wiedzy o cnotach z rozumem i wolą indywidualną. Stąd często jest identyfikowana z etyką indywidualistyczną. Z kolei etyka heteronomiczna wiąże wiedzę o cnotach z instytucjami lub istotami zewnętrznymi, a więc np. wolą boską, wolą państwa lub społeczeństwa czy innego autorytetu, a nawet z popędami zmysłowymi. Jeżeli źródła wiedzy etycznej są związane z czymkolwiek znajdującym się poza rozumem i wolą indywidualną, to jest to etyka heteronomiczna.

Źródłem wiedzy etycznej dla Sokratesa była racjonalna i pewna wiedza - wiedza prawdziwa. Jednocześnie przekonywał on, że jeżeli człowiek zna prawdę, to postępuje etycznie. Podobnie sądzili stoicy i Arystoteles, należący do przedstawicieli intelektualizmu etycznego. Platon natomiast dużą

wagę w poznawaniu dobra (cnót) przypisywał czynnikowi emocjonalnemu - miłości. Stanowisko wyraźnie emocjonalistyczne prezentował Antony Shaftesbury (1671-1713). Dla niego człowiek posiada swoiste źródło poznania etycznego - „zmysł moralny”. Jest to zdolność bezpośredniego odczuwania dobra i zła, doznawania szczególnych uczuć związanych z moralnym postępowaniem. Tego rodzaju poglądy są związane z etyką autonomiczną. Każdy człowiek jest istotą moralną, ma rozum i wolę albo zmysł moralny, który daje wiedzę o tym, co dobre i złe.

Źródłem wiedzy w etyce heteronomicznej jest coś zewnętrznego w stosunku do indywidualnego człowieka, jego rozumu i woli albo zmysłu moralnego. Tutaj występuje zawsze jakiś dawca moralności, który odpowiada na fundamentalne dla etyki pytania: co to jest dobro, a co zło? Co jest naszą powinnością? Do czego należy dążyć? W etyce autonomicznej odpowiedzi na te pytania są w gestii każdego człowieka, jego rozumu i woli albo zmysłu moralnego.

6. Przedmiot etyki i jej definicje

Przedmiotem etyki jest to wszystko, co jest związane z funkcjonowaniem moralności w trzech płaszczyznach, które są jednocześnie jej podstawowymi działami - metaetycznej, deskryptywnej i normatywnej. Jej przedmiotem - co podkreśla wielu etyków - jest praktycznie biorąc wszystko to, co oceniamy, i co wywołuje reakcje typowo etyczne.

Przyjmując rozróżnienie trzech płaszczyzn i działów etyki można ją holistycznie (całościowo) zdefiniować następująco: **etyka jest wiedzą o tym, co dobre i złe w obyczajach, zwyczajach oraz zachowaniach ludzi zmierzających do doskonalenia cnót i unikania lub eliminowania wad w swym działaniu i jego skutkach.**

W literaturze etycznej spotykamy różne definicje etyki. Jest i definicja mówiąca, że etyka jest nauką o moralności. Taka definicja ma swoje uza-

sadnienie w przedstawianiu etyki w perspektywie etyki deskryptywnej. Z kolei definicja etyki mówiąca, że jest ona refleksją (wiedzą) o tym, co dobre i złe, ma swoje uzasadnienie w perspektywie etyki normatywnej. I wreszcie definicja mówiąca, że etyka jest wiedzą o cnotach i wadach, wartościach i antywartościach oraz systemach etycznych i ich wyjaśnianiu, ma swe uzasadnienie na gruncie metaetyki.

Tytułem przykładu przytoczymy trzy definicje etyki:

1. *Etyka [...] poczytuje za główne zadanie [...] powiedzenie ludziom, co dobre, a co złe, co powinno być celem ludzkich dążeń, jakie motywy powinny kierować ludzkim działaniem* (M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1957, s. 6).

2. *Etyka [...] do życia moralnego podchodzi w sposób nie opisowy, ale normatywny. Określa więc normy, czyli sądy o tym, co dobre, a co złe i sądy te uzasadnia, tzn. wykazuje dlaczego tak jest. [...] etyka jest nauką, jest zbiorem twierdzeń i sądów, które jakkolwiek niewątpliwie są nastawione na to, aby kierować czynami, tym niemniej znajdują się do tych czynów w takim stosunku, jak swoista teoria do praktyki. Przede wszystkim bowiem poszczególne czyny ludzkie mają zawsze charakter konkretny, ściśle indywidualny, a zasady formułowane i uzasadnione w etyce mają charakter ogólny i abstrakcyjny* (K. Wojtyła, *Elementarz etyczny*, Wrocław 1991, s. 12-13).

3. *Najogólniej można etykę określić jako dyscyplinę filozoficzną, obejmującą zespół zagadnień związanych z określeniem istoty powinności moralnej (dobra lub zła moralnego), z determinacją jej szczegółowej treści (słuszności), ostatecznym wyjaśnieniem faktu powinności moralnej działania (metafizyka moralności) oraz genezą zła (upadku) moralnego i sposobami jego przewyciężenia (soterologia etyczna)* (T. Styczeń, *ABC etyki*, Lublin 1983, s. 5).

7. Podstawowe kategorie etyczne

Kategorie etyczne (z gr. *kategoria* i lac. *categoriae* - sąd, orzeczenie) są podstawowymi pojęciami w etyce. Stanowią one swoistość języka etycznego, który komunikuje o treściach i właściwościach teoretycznych etyki. Niekiedy systemy etyczne różnią się specyfiką pojmowania poszczególnych kategorii. Stąd sporządzenie rejestru tych kategorii jest trudne. Niemniej do najpowszechniejszych należą takie pojęcia, jak:

- 1) wartość;
- 2) ideał (wzór osobowy);
- 3) dobro i zło;
- 4) sumienie;
- 5) norma etyczna;
- 6) norma moralna;
- 7) obowiązek;
- 8) sankcja;
- 9) szczęście;
- 10) odpowiedzialność.

Wartość moralna jest podstawową kategorią aksjologiczną i oznacza to wszystko, co cenne, godne pożądania lub wyboru, co stanowi cel ludzkich dążeń. Jest ona cechą, która może być traktowana pozytywnie (wartość dodatnia - dobro, cnota, zaleta) lub negatywnie (wartość ujemna - zło, wada). Definicje wartości moralnych są różne w zależności od systemu etycznego. Jedne z nich nazywają wartością to wszystko, co stanowi przedmiot pożądania, dążenia i aspiracji człowieka. Nie ma wartości negatywnych. Wszystko jest godne pożądania. Istnieją tylko antywartości, np. równość - nierówność; sprawiedliwość - niesprawiedliwość. Ale wartości dzielone są również na autoteliczne i instrumentalne. Wartości autoteliczne, czyli substancjonalne to takie, których uznanie lub realizacja nie wymaga innych

wartości. Z kolei wartości instrumentalne to takie, które służą osiągnięciu innych, wyższych i bardziej cennych.

Specyfiką wartości moralnych jest to, że są one aprobowane i przyjmowane wewnętrznie przez ludzi, tkwią w nich, ich sumieniach i postawach moralnych. Spełniają one (według J. Pawlicy) cztery funkcje: mobilizującą, zabezpieczającą, podmiotową i kategoriologiczną. Funkcja mobilizująca polega na zaznajomieniu z tym, co dobre i słuszne oraz uwrażliwieniu na to, co niesłuszne i złe oraz wadliwe. Funkcja zabezpieczająca polega na zapobieganiu przeistaczaniu się konfliktu społecznego w konflikt moralny. Polega ona na strzeżeniu sprawiedliwego życia społecznego. Funkcja podmiotowa wyraża się w tym, że stanowi treść najogólniejszych kategorii i nazw moralnych. I wreszcie funkcja kategoriologiczna, umożliwiająca tworzenie ocen i sądów moralnych, rozróżnienie dobra i zła, cnoty i wady.

Ideal - wzór moralny (osobowy) - stanowi w każdym systemie etycznym całość, którą określają cele stawiane w życiu i środki ich realizacji. Zawiera on rejestr zalecanych, moralnie właściwych form działania. W sposób abstrakcyjny określa naturę i istotę oraz powołanie człowieka. Ideal jest interpretacją pojęć abstrakcyjnych, jak np. ideał męstwa, sprawiedliwości czy wolności. O ile ideał zawiera rejestr pożądanego i zalecanych wartości ujętych w sposób abstrakcyjny, to wzór osobowy jest zaczerpnięty z życia społecznego, historii lub literatury. Wzory osobowe są spersonifikowaniem realizacji norm i ocen moralnych (np. Zawisza Czarny, Napoleon czy Stanisław Wokulski).

Dobro i zło moralne. Zaprzeczeniem dobra moralnego jest zło moralne. Dobro w rozważaniach etycznych występuje co najmniej w dwóch znaczeniach. W szerszym znaczeniu jest określane czynem i jego następstwem, w węższym zaś - moralnym czynem i postępowaniem. Każdy z systemów etycznych ma swoją miarę dobra i zła moralnego. Miara ta jest odnoszona do dobra najwyższego. Jedną z miar (arystotelesowską) jest *szczęście*; a więc dobre jest to, co służy szczęściu jednostki i zbiorowości. Ale są i inne systemy etyczne o swoistej artykulacji dobra najwyższego, i

tym samym, miarach dobra, jak np. przyjemność (w hedonizmie), pożytek (w utilitaryzmie) czy samo życie (w rewerentyzmie). W tych miarach i systemach etycznych dobrem jest kolejno to, co służy albo przyjemności, albo pożytkowi, albo życiu samemu w sobie. Zaprzeczenia tych wartości są złem moralnym. W tych wymienionych systemach etycznych i miarach dobra złem moralnym jest to wszystko, co nie służy indywidualnemu i zbiorowemu szczęściu, przyjemności, pożytkowi albo życiu samemu w sobie.

Sumienie jest świadomością moralną, która pozwala oceniać wartości moralne czynów. Jest ono rodzajem dyspozycji do oceniania swoich i cudzych czynów oraz uczuć z tą oceną związanych. W węższym rozumieniu jest ono rodzajem dyspozycji do oceniania tylko własnych czynów, specyficznych doznań związanych z „głosem sumienia” lub „wyrzutami sumienia” i „aprobatą sumienia” oraz jego „spokojem”. Sumienie pełni funkcję sędziego, który decyduje o poczuciu zadowolenia lub winy ze spełnionego obowiązku, powinności i czynu. Ma więc ono zdolność reagowania na dobro i zło moralne. W rozważaniach niektórych filozofów etyki (metaetyków), sumienie jest jedyną sankcją przy normach etycznych. O ile normy religijne mają sankcję religijną, a normy prawne karną, to normy etyczne mają tylko sankcję sumienia. Psychologowie moralności podkreślają, że sumienie kształtuje się wraz z rozwojem osobowości człowieka. W drugim roku życia dziecka zauważają oni przejawy elementarnych orientacji moralnych. Wraz z wiekiem następuje proces utrwalania sumienia, który wyraża się w tym, że im człowiek starszy, tym bardziej pochwała rygorizm moralny i tzw. „postawę zasadniczą”, tj. sumienne i bezwyjątkowe przestrzeganie akcentowanych i zinternalizowanych zasad moralnych, norm etycznych i moralnych.

W rozwoju moralnym sumienia psychologowie moralności wyróżniają pewne stadia. Jean Piaget wyróżnia: okres heteronomii (*gr. heteros - inny, nomos - prawo*), zwany też okresem moralności przymusowej lub fazą realizmu moralnego, w którym dziecko przyjmuje normy moralne i etyczne

z zewnątrz oraz okres autonomii (*gr. autos - sam*), nazywany także okresem współpracy, w którym motywacją zachowań moralnych jest wzajemne porozumienie, wzajemność w stosunkach międzyludzkich wolnych i autonomicznych jednostek. Z kolei Norman Bull uzasadniał celowość rozróżniania czterech stadiów rozwoju moralnego i sumienia: anomii, heteronomii, socjologii i autonomii. Stadium anomii jest związane z brakiem artykulacji norm i zasad moralnych, niemniej jednak jest odczuwana przykrość lub przyjemność, do jakiej prowadzi dane działanie. Stadium heteronomii jest związane ze świadomością i artykulacją norm i zasad moralnych, przejmowaniem ich od jakichś autorytetów (rodziców, nauczycieli, policji itp.), powiązaniem konsekwencji czynów z nagrodami i karami. Stadium socjonomii jest związane z respektowaniem zasady wzajemności, liczeniem się z opinią środowiska i pragnieniem uzyskiwania aprobaty otoczenia. I wreszcie stadium autonomii charakteryzuje zdolność oceniania czynu bez względu na sankcje zewnętrzne (kary i nagrody, aprobatę i dezaprobatę), wewnętrzne przekonanie o słuszności lub niesłuszności danych zachowań moralnych, wyrzuty lub spokój sumienia.

Te stadia rozwoju moralnego są jednocześnie procesem kształtowania sumienia, od wdrażania się w zwyczaje i obyczaje, przez zachowania moralne, do identyfikacji z wartościami etycznymi.

Normy etyczne. Osobliwość norm etycznych polega na tym, że są one respektowane bez względu na sankcje zewnętrzne. Związane są one z dojrzałością sumienia i osobowości człowieka. Jeżeli do norm etycznych odnosi się niekiedy sankcje, to tylko takie, które mają charakter wewnętrzny - sumienia lub „uczucie moralnych”. W przekonaniu intelektualizmu etycznego przynależą one ludziom wykształconym i znającym prawdę. To przekonanie jest związane z poglądem, że źródłem zła moralnego jest brak wiedzy, oświecenia i wykształcenia. Stąd też, między innymi, autorzy kodeksów honorowych podmiotami zachowań honorowych czynili ludzi wykształconych. Człowiek „z gminu”, ubogi i niewykształcony nie był partnerem zachowań honorowych - etycznych.

Normy etyczne to taki typ regulacji, który nie potrzebuje i nie stosuje sankcji zewnętrznych - pozaakcyjologicznych. Motywem postępowania etycznego nie jest zewnętrzna nagroda lub kara, ale wartość sama - dobro. Jeżeli tym dobrem jest szczęście, to - dla Arystotelesa, jego szkoły oraz zwolenników - wszelkie działania zmierzające do niego są etyczne i regulowane przez normy etyczne.

Normy moralne mają szerszy zakres znaczeniowy. Obejmują nie tylko normy etyczne, lecz również zwyczajowe, obyczajowe i faktyczne zachowania ludzi poddawane ocenom etycznym. Normy moralne występują w formie nakazów albo zakazów, które metaetycy dzielą na etyczne, moralne i pozamoralne. Normy pozamoralne to przede wszystkim normy religijne i prawne. Niemniej normy etyczne i moralne, religijne i prawne mogą być nastawione na chronienie jednych i tych samych wartości. Nie zabijaj, nie kradnij, nie kłam - to normy, które mogą figurować tak w kodeksach etycznych, jak i obyczajowych, religijnych, prawnych oraz zasadach zwyczajowych. Jeżeli jakaś norma tego rodzaju, np. „nie kradnij” lub „nie zabijaj” jest przestrzegana ze względu na to, „co ludzie (dana społeczność) powiedzą”, wtedy jest ona normą obyczajową i moralną; ze względu na „karę bożą”, jest wówczas normą religijną; ze względu zaś na karę ludzką, polityczną i sądową, jest ona normą prawną. Jeżeli jednak ta norma jest przestrzegana z uwagi na sankcję wewnętrzną, wyrzuty sumienia lub wskazanie „zmysłu moralnego” tudzież superego, to wówczas jest ona normą etyczną.

Prawdopodobnie zwyczaj, obyczaj i religia były pierwszymi formami regulacji stosunków międzyludzkich, pierwszymi kodeksami postępowania ludzi wobec siebie. Normy zwyczajowe i obyczajowe miały sankcję opinii publicznej wspólnoty, bezpośredniej i rygorystycznej normy regulacyjnej, której sankcja działała szybko. Proces rozwoju społeczeństwa wiąże się z rozciąganiem sankcji w czasie. Stała się ona w normach religijnych ostatecznie pozagrobowa, „nierychliwa” ale „sprawiedliwa” - dokonywana w świecie pozagrobowym - nikogo nie ominie i niczego nie przepuści. Z kolei sankcja prawna jest bardziej „rychliwa” (doraźna), ale za to mniej spr-

wiedliwa. Wszystkie te sankcje mają charakter pozaetyczny. Sankcja etyczna działa zdecydowanie szybciej. Sankcja etyczna (wewnętrzna), sankcja obyczajowa i sankcja zwyczajowa składają się na sankcję moralną w jej ścisłym znaczeniu. Przeto **norma moralna to taka, która jest związana z sankcjami wewnętrznymi (sumienia indywidualnego) i sankcjami opinii publicznej wspólnoty (sumieniem społecznym)**. Sankcje te, a tym samym normy moralne są zawarte między racjonalną sprawiedliwością ludzką - prawną a ostateczną i absolutną sprawiedliwością boską - religijną.

Etycy wyodrębnili kilka (tutaj osiem) rodzajów norm moralnych. Ze względu na ich uzasadnienie: 1) **kategoryczne**, podawane bez ich uzasadnienia; 2) **hipotetyczne**, uzasadnione przez wskazanie celu (np. jeśli chcesz być uczciwy, oddaj pożyczone pieniądze). Ze względu na zakres ich obowiązywania: 3) **bezwzględne**, polecające zawsze działać w określony sposób; 4) **względne**, których obowiązywanie zależy od sytuacji (np. mów prawdę, chyba że prawda wydaje ci się gorsza od kłamstwa). Ze względu na ich genezę: 5) **tetyczne**, ustanowione przez określony autorytet lub instytucję prawodawczą; 6) **teleologiczne**, wtórne i pochodne od wartości pozamoralnych. Ze względu na to, czyj interes chronią: 7) **klasowe**; 8) **ogólnoludzkie** bądź **elementarne**.

Maria Ossowska rozróżnia siedem norm moralnych. Są to normy broniące (chroniące): 1) życie; 2) godność; 3) niezależność; 4) prywatność. Nadto są to normy: 5) służące potrzebom zaufania; 6) strzegące sprawiedliwości; 7) wobec konfliktów społecznych.

Ewa Klimowicz rozróżnia cztery rodzaje norm moralnych, mianowicie: 1) regulujące istotne podstawy życia społecznego; 2) regulujące stosunek człowieka do przyrody; 3) regulujące stosunki między jednostkami, osobami i ludźmi; 4) etyczne, tj. zalecające przyjmowanie pewnych postaw i ich doskonalenie bez określenia sytuacji społecznej, w jakiej należy je przyjmować.

Sankcje ogólnie dzielą się na kary i nagrody. Są one różnego rodzaju. Filozofowie etyki (metaetycy) sankcje etyczne i moralne odróżniają od

sankcji pozamoralnych. Sankcje moralne wyrażają się w samoocenie człowieka i ocenie społecznej, tzw. opinii publicznej. Samoocena wiąże się z „głosem sumienia” i „wyrzutami sumienia” lub „spokojem sumienia”. Są to zespoły zjawisk psychicznych, w których obok elementów racjonalnych, występują emocje w formie wstydu, zakłopotania, poczucia winy. Ocena społeczna zaś, związana z sankcjami zwyczajowymi i obyczajowymi, występuje w formach: 1) **najłagodniejszej**, jako ocena werbalna czyjegós zachowania; 2) **ostrzejszej**, jako pozbawienie pewnych uprawnień; 3) **najostrzejszej**, jako ignorowanie jednostki przez grupę lub całkowite z niej wykluczenie.

W przypadku sankcji, która jest nagrodą, występuje ona jako aprobatą czyjegós postępowania. Jest związana z różnego rodzaju zachętami i wyróżnieniami, w których się wyraża szacunek, jakim jednostka cieszy się w grupie i skutkuje jej nobilitacją.

Obowiązek, czyli **powinność moralna** jest koniecznością wykonania albo zaniechania czegoś, wynikającą z subiektywnie rozpoznawanego nakazu moralnego - etycznego („głosu wewnętrznego” lub „głosu sumienia”) lub określonej społecznie normy moralnej (etycznej, zwyczajowej i obyczajowej).

Szczęście było jedną z podstawowych kategorii etycznych starożytnej Grecji. Jest ono osnową eudajmonizmu, który dobro najwyższe identyfikuje ze szczęściem. Arystoteles identyfikował szczęście z samowystarczalnością, która przynależy bytom doskonałym i dlatego dążenie do niej czyni życie godnym, pożądanym i wolnym od wszelkich braków. *Okazuje się - napisał Arystoteles - że szczęście, będące celem wszelkiego działania jest czymś ostatecznym i samowystarczającym [...] jest najwyższym dobrem, wydaje się czymś, na co wszyscy przypuszczalnie się godzą [...] jest najwyższym dobrem i tym, co moralnie najpiękniejsze, i najwyższą rozkoszą, i nie są to rzeczy odrębne. [...] szczęście [...] nie może się obejść bez dóbr zewnętrznych; wszakże niemożliwą lub przynajmniej nielatwą jest rzeczą dokonywać czynów moralnie pięknych, będąc pozbawionym odpowiednich*

środków [...] brak pewnych dóbr, jak np. dobrego urodzenia, udanych dzieci lub urody, mąci szczęście [...] niektórzy utożsamiają szczęście z zewnętrznym powodzeniem. tak jak inni z dzielnością. (Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, 1079 b-1099 b).

Odpowiedzialność polega na gotowości sprawcy czynu moralnego do ponoszenia konsekwencji, wzięciu na siebie dobrych i złych skutków swego postępowania.

8. Moralność jako etyka, obyczaj i zwyczaj, faktyczna postawa i przekonanie ludzi, przedmiot nauki o moralności

Greckie słowo „ethos” znaczące obyczaj, zwyczaj i stałe miejsce zamieszkania, jest w języku łacińskim określane terminem „mores”. Mimo że źródłosłów obu tych terminów („etyka” i „moralność”) jest wspólny, ich zakresy znaczeniowe są dziś różne. O ile etyka (właściwa) dąży ku etyce normatywnej o zdecydowanej barwie aksjologicznej, to moralność stała się przedmiotem pozytywnej nauki abstrahującej od etyki normatywnej i barw aksjologicznych, która dąży ku etyce deskryptywnej. Moralność jako przedmiot nauki o moralności jest obserwowanym, opisywanym i wyjaśnianym zespołem poglądów konkretnych ludzi na dobro i zło, które nakazują im coś czynić i od czegoś się wstrzymywać, i które motywują tych ludzi do jakiegoś postępowania i oceniania.

Moralność sama jest życiem i dziedziną życia, wiąże się z działaniem człowieka. Twórcą moralności jest więc człowiek przez swoje działanie [...] Praktyka idzie tu przed teorię (K. Wojtyła, *Elementarz etyczny*, s. 11).

O ile moralność tworzą konkretni ludzie, to twórcami etyki są etycy, filozofowie, mędrcy czy uczeni lub ma ona inne, już transtendentalne źródła. Fakty moralne mówią o ludziach, a nie mówią bezpośrednio o zasa-

dach, czyli o samej etyce jako nauce, nie mówiąc o kategoriach etycznych i powinnościach. Moralność jest złożona z faktów moralnych, jest rzeczywistym, a nie abstrakcyjnym systemem wartości. Jest ona systemem wyobrażeń i przekonań na temat dobra i zła. Przeto moralność jest tym, co faktycznie funkcjonuje w społeczeństwie. Jest jedną z form aktywności duchowej kultury ludzkiej, która wspólnie z innymi formami reguluje stosunki między ludźmi.

Moralność jest tym, co się składa na faktycznie funkcjonujące w społeczeństwie poglądy i przekonania, które znajdują odzwierciedlenie w postawach ludzi wobec siebie i innych, ich postępowaniu i współżyciu. Dotyczy ona życia i współżycia ludzi. Przyjmując przeto, że życie jest bogatsze od teorii, obejmuje więcej niż systemy teoretyczne, to stwierdzić trzeba, że moralność jest bagatsza od etyki w tym sensie, że obejmuje więcej niż etyka jako dyscyplina naukowa.

Pojęcie moralności funkcjonuje także jako określone ocenianie i wartościowanie ludzkich postaw i intencji z punktu widzenia dobra i zła. W tym znaczeniu stwierdzenie, że określonej osobie brak moralności, oznacza negatywną ocenę moralną wyrażoną w słowie „niemoralny”, tzn. zły. Z kolei stwierdzenie, że określona osoba jest moralna, oznacza pozytywną ocenę moralną wyrażoną w słowie „moralny”, tzn. dobry.

Termin „moralność” swym zakresem znaczeniowym różni się od terminu „etyka”. Jest to różnica subtelna, albowiem zakresy te się zazębiają, szczególnie w obszarze etyki deskryptywnej. Właśnie w paradygmacie scjentystyczno-pozytywistycznym zredukowano etykę do moralności, nazywając ją wręcz nauką o moralności lub etyką deskryptywną, tudzież etologią. Ten paradygmat utrwalił pojmowanie moralności jako faktycznie funkcjonującej formy kultury duchowej konkretnego społeczeństwa. W tym paradygmacie nie wyróżniano moralności normatywnej. Dziś dużą wagę się przywiązuje do etyki normatywnej. Mówiąc o moralności mamy na myśli to, co jest lub było, ale nie to, co być powinno ani dlaczego tak być powinno. Zapędy do identyfikowania moralności z etyką, uczynienie etyki

nauką o tym, co było lub jest się nie utrzymały. Wyparte zostały przez tradycyjne traktowanie etyki jako dyscypliny filozoficznej, której przedmiotem jest nie tylko moralność, identyfikowania z faktycznością funkcjonujących postaw i zachowań, lecz również normy i postulaty oraz powinności związane z miarami dobra i zła, ich uzasadnianiem i kreowaniem.

Literatura:

1. Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, T. 5, Warszawa 1996.
2. Styczeń T., *ABC etyki*, Lublin 1993.
3. *Etyka*, Red. J. Pawlica, Kraków 1992.
4. Saranowski S., Fryckowski E., *Problemy etyki. Wybór tekstów*, Bydgoszcz 1993.
5. Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, Wrocław 1991.
6. Ossowska M., *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1957.
7. Ossowska M., *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1969.
8. Schrede U., *Etyka. Główne systemy. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1992.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Faint, illegible text in the middle section of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

